

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Партнерство заради належного врядування II
Проект «Посилення заходів щодо протидії відмиванню коштів та
фінансуванню тероризму в Україні»

Технічний документ

**Аналіз і коментар щодо статті 209 Кримінального кодексу України (зі
змiнами, внесеними Законом № 361 від 28 квітня 2020 року)**

Підготовлено

Робіном Селлерсом, баристером

і експертом Ради Європи

Програма Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради належного врядування» (далі ПНВ) – це програма співпраці для країн Східного партнерства, яка фінансується Європейським Союзом і Радою Європи та виконується Радою Європи.

ПНВ спирається на пріоритети політики обох організацій у контексті Східного партнерства та на досвід Ради Європи щодо методики встановлення стандартів, моніторингу та співпраці. Вона спрямована на покращення виконання ключових рекомендацій відповідних моніторингових і дорадчих органів Ради Європи у сферах, зазначених у Заяві про наміри, підписаній 1 квітня 2014 року Генеральним секретарем Ради Європи та Комісаром Європейського Союзу з питань розширення й політики сусідства.

За додатковою інформацією звертайтеся:

Відділ економічної злочинності та співпраці
Департаменту боротьби зі злочинністю
Генерального директорату з прав людини
і верховенства права
Ради Європи
67075 Strasbourg CEDEX France [67075
Страсбург, CEDEX, Франція]

Е-mail: sergii.rybchenko@coe.int

Телефон: +38 (044) 425-60-01

Факс: +38 (044) 425-02-62

www.coe.int/econcrime

Заява про відмову від відповідальності:

Цей технічний документ підготовлено в рамках Партнерства РЄ/ЄС заради належного врядування II: Проект «Посилення заходів щодо протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму в Україні», що фінансується Європейським Союзом та Радою Європи.

Погляди та думки, висловлені у цьому звіті, належать основному автору і не повинні розглядатися як такі, що відображають офіційну позицію Європейського Союзу та/або Ради Європи.

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ	5
1 ВСТУП ТА ІСТОРИЧНЕ ГЛО.....	6
1.1 ПОХОДЖЕННЯ	6
1.2 Історичне тло та контекст	8
1.3 Звіт MONEYVAL	8
1.4 Національна оцінка ризиків.....	8
1.5 Звіти про прогрес.....	8
1.6 Нові теми та сфери застосування	9
1.7 Вказівки Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF).....	10
2 СТАТТЯ 209 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, СКЛАД ЗЛОЧИНУ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З ЦИМ ПИТАННЯ.....	12
2.1 Формулювання.....	12
2.2 <i>Об'єктивна сторона правопорушення: Придбання, використання, володіння, перетворення (зміна форми), маскування (приховування), передача (розпорядження, правочин)</i>	12
2.3 «Майно,... отримане/одержане злочинним шляхом»	14
3 СПРАВИ З НЕПРЯМИМИ ДОКАЗАМИ.....	16
3.1 «Фактичні обставини свідчать»	16
3.2 Вплив на презумпцію невинуватості / перенесення тягаря доказування.....	18
3.3 Підхід на основі необґрунтованих активів	18
3.4 <i>Mens Rea</i> або <i>Actus Reus</i> ?.....	19
3.5 Версія, побудована на логічних висновках – формування – знання типології та індикатори ризику (червоні прапорці).....	20
3.6 Несприятливі висновки та право не свідчити проти самого себе	21
3.7 Позиція Європейського Суду з прав людини	22
3.8 <i>Суб'єктивна сторона правопорушення: Намір і знання «Знала або повинна була знати» (а не недбалість чи підозра).....</i>	23
4 ВИСНОВКИ	25
4.1 Резюме результатів і рекомендацій	25
БІБЛІОГРАФІЯ	26

СКОРОЧЕННЯ

ПВК/ФТ	Протидія відмиванню коштів/фінансуванню тероризму
НПК	Належна перевірка клієнта
ПЗНП	Посилені заходи належної перевірки
ЄС	Європейський союз
FATF	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів
ПФР	Підрозділ фінансової розвідки
ФО	Фінансові операції
ПО	Правоохоронні органи
ЗВО	Звіт про взаємне оцінювання
ВК	Відмивання коштів
НОР	Національна оцінка ризиків
ПЗО	Політично значимі особи
Держфінмоніторинг	Державна служба фінансового моніторингу України
ППО	Повідомлення про підозрілі операції
ФТ	Фінансування тероризму
UNCAC	Конвенція ООН проти корупції

РЕЗЮМЕ

1. Метою створення цього технічного документа є проведення незалежного, об'єктивного аналізу оновленого складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 209 Кримінального кодексу України, а також виявлення і обговорення труднощів, з якими стикаються правоохоронні органи та органи прокуратури під час практичного застосування цієї норми на етапах від слідства до кримінального переслідування та засудження. Зазначається, що в оновленому визначенні правопорушення використовуються певні формулювання, які можуть вплинути на майбутні шляхи його застосування.
2. Внесення змін до статті 209 Кримінального кодексу України та включення до неї багатьох положень Віденської конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин наближають Україну до інших країн у протидії відмиванню коштів шляхом уніфікації складу правопорушення з багатьма іншими юрисдикціями. Прямим наслідком цього є усунення двозначності та створення однакового підходу до правопорушень з іншими країнами, і це заслуговує на схвалення.
3. Із основної частини статті видно, що все ще існують деякі відмінності, які можуть вимагати додаткових змін тексту або судового тлумачення, щоб покращити застосовність статті та зробити її ще більш захищеною від правових атак через двозначність. На ці питання звернено особливу увагу через власний досвід автора щодо підтримки обвинувачення в справах про відмивання коштів та багаторазове надання консультацій в інших юрисдикціях.
4. Напрямок руху можна лише схвалити. Але звичайно ж, слова – це лише півсправи. Тепер, коли Україна зробила вибір на користь уніфікованої статті, яка добре узгоджується з нормами інших юрисдикцій, необхідні відповідні заходи, спрямовані на реалізацію потенціалу статті в її нинішньому вигляді.

1 ВСТУП ТА ІСТОРИЧНЕ ТЛО

1.1 ПОХОДЖЕННЯ

1.1.1 Договірні зобов'язання

1.1.1.1 Підписання Україною 16 березня 1989 року Віденської конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин («Віденська конвенція») та подальша її ратифікація 28 серпня 1991 року зобов'язали Українську державу впровадити наведені нижче положення (виділення жирним шрифтом автора):

Стаття 3. Правовідносини і санкції

(1) Кожна Сторона вживає такі заходи, які можуть бути потрібні, з тим, щоб визнати кримінальними злочинами згідно зі своїм законодавством наступні дії, якщо вони здійснюються навмисно:

конверсію або переведення власності, якщо відомо, що така власність отримана внаслідок будь-якого правопорушення або правопорушень, визнаних такими відповідно до підпункту а) цього пункту [незаконний обіг наркотиків], або внаслідок участі в такому правопорушенні чи правопорушеннях, з метою приховування або утаювання незаконного джерела власності, або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні такого правопорушення або правопорушень, з тим, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої дії;

приховування або утаювання справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, справжніх прав стосовно власності або її належності, якщо відомо, що така власність одержана внаслідок правопорушення або правопорушень, визнаних такими згідно з підпунктом а) цього пункту, або внаслідок участі в такому правопорушенні або правопорушеннях;

А також

з урахуванням своїх конституційних положень і основних принципів своєї правової системи:

(і) придбання, володіння або використання власності, якщо в момент її одержання було відомо, що така власність отримана внаслідок правопорушення або правопорушень, визнаних такими згідно з підпунктом а) цього пункту [незаконний обіг наркотиків], або внаслідок участі в такому правопорушенні або правопорушеннях;

У статті 3 також вказано:

(3) Усвідомлення, намір або мета як складові елементи правопорушення, зазначеного в пункті (1) цієї статті, можуть бути встановлені з **об'єктивних фактичних обставин справи.**

- 1.1.1.2 Важливо, що слова, виділені вище, вже дісталися з тексту конвенції 1989 року до статті 209 КК України в редакції 2020 року.
- 1.1.1.3 Таке використання в статті конкретних формулювань конвенції є корисним кроком із боку України, оскільки воно усуває потенційну двозначність і демонструє чітку відданість духу договору. Це також становить користь для заходів оцінювання, про які йдеться нижче, оскільки дозволяє оцінювати виконання конкретних положень.

1.2 Історичне тло та контекст

1.2.1 У рамках взятих на себе Україною чинних зобов'язань її участь у заходах міжнародного співтовариства, спрямованих на протидію відмиванню коштів, включає роботу в межах нормативно-правової бази, створеної Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів [FATF] та Радою Європи. Ці організації об'єднують країни у великі групи за географічною ознакою з метою оцінювання та надання допомоги. Україна є частиною групи, відомої як MONEYVAL.

1.3 Звіт MONEYVAL

1.3.1 Повна назва MONEYVAL – Комітет експертів з питань взаємного оцінювання заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. На своєму вебсайті MONEYVAL позиціонує себе як «постійний моніторинговий орган Ради Європи, якому доручено оцінювати дотримання основних міжнародних стандартів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму й ефективності їхнього впровадження, а також давати рекомендації національним органам влади щодо необхідних удосконалень їхніх систем». MONEYVAL здійснює візити для проведення взаємної оцінки, а потім звітує про свою оцінку спроможності країни в цій сфері. Комітет має кілька варіантів наступних дій в залежності від результатів взаємної оцінки, серед яких ініціювання повторних звітів і планів дій. По суті, він надає коментарі саме з приводу відповідності країни 40 рекомендаціям FATF, а також ефективності вжитих заходів – про рекомендації та наміри недостатньо лише говорити. Останнім таким заходом MONEYVAL був важливий звіт про взаємну оцінку України від 2017 року, причому в 2019 та 2020 роках було опубліковано звіти про прогрес. З того часу відбулися суттєві досягнення в кількох сферах.

1.4 Національна оцінка ризиків

1.4.1 Визнаною частиною національної стратегії протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму є проведення національної оцінки ризиків (НОР). Вона допомагає визначити сфери, де необхідно вжити заходів, але також є важливим процесом в плані координації відповідних дій різних національних відомств. Другий звіт України про проведення НОР оприлюднено 2019 року. MONEYVAL і FATF розглядають аналітичний підхід країни до оцінки рівня своєї відповідності як засадничий крок до розробки стратегії протидії відмиванню коштів.

1.5 Звіти про прогрес

1.5.1 У рекомендаціях MONEYVAL було вказано, що Україна мала проблеми, які потребували вирішення, в кількох сферах; як наслідок, комітет запропонував процедуру подальшого моніторингу для відстеження прогресу України. Таких звітних періодів було два, і звіт про становище на кінець другого з цих періодів датований 1 вересня 2020 року.

1.5.2 Як у основному, так і в наступних звітах про прогрес MONEYVAL, оцінювання проводиться відповідно до списку рекомендацій FATF. Важливою в цьому аспекті є, зокрема, Рекомендація 3, яка стосується саме відмивання коштів як правопорушення. Слід зазначити, що ефективність також вимірюється за 11 безпосередніми та 3 проміжними результатами, і відмивання коштів матиме очевидний вплив на ці контрольні показники.

1.6 Нові теми та сфери застосування

1.6.1 Широко трактуючи оцінки для цілей цього коментаря, ми бачимо, що проміжні заходи, вжиті Україною, та звіти про прогрес, важливі для цього кабінетного дослідження нового правопорушення «відмивання коштів», розкривають низку тем, які слід розглянути, включно з наступними ризиками:

- Корупція
- Конвертаційні центри
- Організована злочинність
- Транснаціональна злочинність
- Незаконний обіг наркотиків

- 1.6.2 Важливо усвідомлювати, що корупція відома, як основне предикатне правопорушення, що призводить до відмивання коштів в Україні. Це поширене явище в багатьох юрисдикціях, але воно потенційно може викривити стратегії протидії відмиванню коштів, оскільки з корупцією часто борються шляхом створенням спеціальних антикорупційних слідчих груп, спеціалізованих органів прокуратури, а подекуди й спеціальних судів. Це може мимоволі посилити враження, що складається у відомств, які проводять оцінювання, що справи про відмивання коштів розслідуються і переслідуються в судовому порядку в якості другорядних.
- 1.6.3 Суто українською проблемою є існування так званих «конвертаційних центрів». Це псевдопідприємства, які забезпечують роботу значної за розмірами готівкової складової економіки, а також підтримують тіньову економіку в Україні, дозволяючи конвертувати грошові перекази осіб, що працюють за кордоном, із готівки в інші форми. Така діяльність сама собою створює значний ризик відмивання коштів.
- 1.6.4 В Україні також спостерігається зростання організованої злочинності. Очевидно, що організовані злочинні угруповання користуються наявними можливостями для відмивання коштів, зокрема, при вчиненні транснаціональних злочинів у багатьох сферах, включаючи незаконний обіг наркотиків.
- 1.6.5 Між відмиванням коштів і незаконним обігом наркотиків існує історичний зв'язок, причому конвенції ООН були породжені стратегіями боротьби з незаконним обігом наркотиків, а не виникли самі собою. Це також іноді може призвести до викривленого підходу до відмивання коштів, якщо воно занадто тісно пов'язується з цією категорією предикатних правопорушень.
- 1.6.6 Боротьба з транснаціональною злочинністю вимагає від різних країн враховувати той факт, що предикатне правопорушення може бути вчинено в іншій юрисдикції, а відтак може бути недостатньо інформації чи доказів для кримінального переслідування за предикатне правопорушення всередині країни. Але міжнародне співтовариство все одно вимагає боротися з відмиванням коштів.
- 1.6.7 Усвідомлення цих конкретних загроз є важливим інструментом для належного реагування України на відмивання коштів, як для реального підвищення ефективності вжитих заходів, так і для покращення результатів оцінювання.

1.7 Вказівки Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF)

- 1.7.1 Якщо ми визначимо дві основні тези, на яких наголошує FATF за останнє десятиліття, вони будуть такими:
- Обвинувальний вирок за предикатне правопорушення не потрібен
 - Окреме/автономне розслідування відмивання коштів

- 1.7.2 Крім виконання рекомендацій, отриманих за результатами окремих заходів оцінювання, також корисно пам'ятати про конкретні вказівки, чітко висловлені Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів в її заявах за останні кілька років.
- 1.7.3 Насправді є дві ключові тези, які повторюються знову й знову. По-перше, починаючи з 2018 року, FATF прямо виступає за те, щоб засудження за предикатне правопорушення, внаслідок якого було одержане незаконне майно, не розглядалося як необхідна передумова кримінального переслідування правопорушень, пов'язаних із відмиванням коштів. [див. *FATF President's Paper: Anti-money laundering and counter terrorist financing for judges and prosecutors June 2018* [Доповідь президента FATF: Протидія відмиванню грошей і фінансуванню тероризму для суддів і прокурорів, червень 2018 року]]
- 1.7.4 По-друге, фактично пов'язана з цим концепція сприяння окремим або «автономним» розслідуванням відмивання коштів. Слід визнати, що ці чіткі заяви FATF про принципи роботи відображені у проведених оцінках окремих країн.

2 СТАТТЯ 209 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, СКЛАД ЗЛОЧИНУ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З ЦИМ ПИТАННЯ

2.1 Формулювання

2.1.1 Формулювання статті 209 в редакції від 28 квітня 2020 року є такими:

Стаття 209. Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом

1. Набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскуванню походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

2.2 Об'єктивна сторона правопорушення: Придбання, використання, володіння, перетворення (зміна форми), маскуванню (приховування), передача (розпорядження, правочин)

2.2.1 Як видається, стаття 209 КК України передбачає кілька різних способів вчинення ймовірного злочину відмивання коштів. Це повністю узгоджується з Віденською конвенцією та підходом багатьох інших юрисдикцій до кодифікації правопорушення відмивання коштів. Наприклад, Велика Британія внесла положення цієї конвенції до статей 327-329 Закону про доходи, одержані злочинним шляхом (2002 рік), що передбачають такі окремі правопорушення:

- Приховування майна, набутого злочинним шляхом
- Маскування майна, набутого злочинним шляхом
- Перетворення майна, набутого злочинним шляхом
- Передача майна, набутого злочинним шляхом
- Видалення майна, набутого злочинним шляхом, з території країни
- Укладання угоди, що сприяє набуттю, збереженню, використанню та контролюванню майна, набутого злочинним шляхом (ст. 328)
- Набуття чи використання майна, набутого злочинним шляхом, а також володіння таким майном (ст. 329)

- 2.2.2 Як уже зазначалося, запозичення конкретних формулювань конвенції, які замінили формулювання попередньої редакції кодексу, є позитивною подією.
- 2.2.3 Однак, коли кримінально-правова норма спрямована на створення низки різних форм кримінального правопорушення, слід завжди діяти обережно, щоб не ускладнити цим роботу органам прокуратури при складанні обвинувального акту стосовно правильно обраної форми такого правопорушення, яка не повинна поєднувати кілька обвинувачень або бути юридично неоднозначною. Це покладає на осіб, відповідальних за складання обвинувальних актів, більш важкий обов'язок однозначно сформулювати правильну форму правопорушення.
- 2.2.4 Зазначається, що перший абзац статті 209 КК України фактично є об'єднанням двох окремих положень про надання повноважень статті 3 Віденської конвенції.
- 2.2.5 Інші юрисдикції, включаючи Англію та Уельс, зберегли розділення цих положень при розробці власного законодавчого акту про надання повноважень, щоб розрізнити те, що можна було б назвати трансакційними формами цього правопорушення, тобто «приховування, маскування, перетворення, передача та видалення» [див. статтю 327 Закону про доходи, одержані злочинним шляхом в Англії та Уельсі (2002)] і те, що можна назвати «набуттям, використанням та володінням» власністю [див. статтю 329 Закону про доходи, одержані злочинним шляхом в Англії та Уельсі (2002)].
- 2.2.6 Щоб уникнути змішування понять, нерозумно було б висувати обвинувачення за одним пунктом у правопорушенні, яке входить до обох категорій. І справді, неправильний вибір ключового слова в назві правопорушення уже спричиняв проблеми. В Англії та Уельсі ціла категорія судової практики в системі прецедентного права розвинулася через змішування дій злочинця, що створюють статус «злочинно набутого майна», і подальших операцій зі злочинно набутим майном, що є порушенням положень про відмивання коштів.

Приклад: справа GH [2015] 1 WLR 2126 (Верховний суд)

Підсудний відкрив банківські рахунки. Інший підсудний у тій же справі обманом спонукав кількох недосвідчених осіб здійснити платежі на ці банківські рахунки, неправдиво стверджуючи, що вони таким чином купують страхові поліси. Цих страхових полісів ніколи не існувало. Суд постановив, що ці дії дорівнювали досягненню домовленості, яка сприяла відмиванню коштів, за умови, що ці кошти були злочинно набутим майном на момент, коли щодо них діяла ця домовленість. У згаданій справі ця вимога задовольнялася, оскільки кошти були зараховані на рахунок після того, як їх було отримано шляхом шахрайства щодо потерпілих. Суддя у цій справі вказав, що злодій не стає винним у придбанні злочинно набутого майна через сам факт крадіжки, але може бути винним у подальшому володінні та користуванні ним, його приховуванні чи передачі.

- 2.2.7 Досвід показує, що найбільшу плутанину при використанні цієї норми викликає така форма цього правопорушення, як «набуття». Простим рішенням є висувати обвинувачення у «володінні» майном після події, в результаті якої воно стало злочинно набути.
- 2.2.8 Рекомендується також висувати обвинувачення лише щодо однієї форми правопорушення в кожному обвинуваченні, адже це допоможе запобігти виникненню такого правового явища, як поєднання кількох обвинувачень в одному пункті. По суті, якщо підсудний не може відповісти на одне обвинувачення простою заявою про визнання чи невизнання себе винним щодо конкретного недвозначного передбачуваного злочинного діяння, то такий пункт обвинувачення порушує цей принцип. Проблеми іноді виникають, коли в обвинуваченні стверджується, що «набуття» означає зарахування на рахунок, «володіння» означає утримання залишку коштів на рахунку після цього, а «перетворення» (за наявності) означає дію, коли той самий залишок потім виплачується при знятті готівки. Кожна вказана правова дія є правопорушенням за цією статтею, але сторона обвинувачення має право вибору та зобов'язана для справедливого судового розгляду вказати, яка саме діяльність є об'єктом обвинувачення. Якщо йдеться про більше ніж одну форму діяльності, прокурор може висунути кілька обвинувачень, за умови, що вони не «перевантажують обвинувальний акт» або не створюють надмірної складності в судовому процесі.

2.3 «Майно,... отримане/набуте злочинним шляхом»

- 2.3.1 Включення фрази «майно...отримане/набуте злочинним шляхом» до статті 209 КК України стосується формулювання, яке в інших юрисдикціях має такий вигляд, як «злочинно набуте майно», «доходи, одержані злочинним шляхом» або «доходи від злочинної поведінки». Це поняття коментувалося багатьма суддями та науковцями¹. По суті, правова практика в сфері протидії відмиванню коштів спрямована на запобігання «очищенню» або маскуванню коштів, отриманих від злочинної діяльності. Це поняття ширше, ніж прибуток в економічному сенсі, і воно також має охоплювати негрошові активи. Не вважаємо за потрібне розглядати в цій роботі визначення майна в Кримінальному кодексі України, оскільки воно видається нам цілком придатним і більш ніж відповідним визначенням.
- 2.3.2 Здається, більш актуальним є розгляд того, чи справді фраза «отримано/набуто злочинним шляхом» пропонує найбільш повне пояснення отримання активів від злочинної діяльності. Можна стверджувати, що формулювання «майно, одержане злочинним шляхом» є вужчим, ніж «майно, яке є доходом від злочину або злочинної поведінки». Можна сказати, що зосередження уваги на одержанні майна злочинним шляхом може створити проблему замкненого кола, оскільки правопорушення набуття є актом одержання, який криміналізується статтею 209 КК України як правопорушення відмивання коштів. Насправді фразу «отримане або набуто злочинним шляхом» слід тлумачити широко як таку, що стосується злочинного за своїм статусом майна, оскільки воно являє собою доходи від злочинної поведінки. Якщо лобювати якусь зміну до формулювання статті 209 КК України у її нинішньому вигляді, то на думку автора, саме це є такою зміною.

2.3.3 Знову ж таки, це питання можна вирішити шляхом судового тлумачення або вказівок законодавчого органу без зміни тексту статті. Таке тлумачення може ґрунтуватися на використанні в статті 209 КК України фраз «повністю або частково» та «прямо чи опосередковано», взятих із Віденської конвенції та запозичених багатьма юрисдикціями. Вочевидь, нормою є таке цілеспрямоване тлумачення права, щоб значення його формулювань полегшували виконання договірних зобов'язань ратифікованого відповідною державою-учасницею договору. Фрази «повністю або частково» та «прямо чи опосередковано» супроводжують поняття майна, що становить доходи від злочинної діяльності, включно з тими випадками, коли відбулося деяке змішування коштів або активів, через що від обвинувачення не вимагається дотримання суворих стандартів ідентифікації злочинно набутих активів. Це відповідає більш ліберальному підходу «*in personam*» в юриспруденції щодо відмивання коштів на відміну від більш обмежувального підходу «*in rem*», за яким слід ідентифікувати та розшукувати виключно злочинно набуті активи.

¹ Див. ст. 340(3) Закону про доходи, одержані злочинним шляхом у Великій Британії (2002) та дослідження Мітчелла, Тейлора і Телбота «Конфіскація та доходи, одержані злочинним шляхом» Том 1, параграфи 08.006-9; опубліковано фірмою Томсон-Рейтерс, 2021, випуск 40 [Mitchell, Taylor and Talbot “Confiscation and the Proceeds of Crime” Vol 1 Paras 08.006- 9; Thomson Reuters 2021 Release 40] Також див. справу GH [2015] 1 WLR, Верховний суд Великої Британії.

3 СПРАВИ З НЕПРЯМИМИ ДОКАЗАМИ

3.1 «Фактичні обставини свідчать»

- 3.1.1 Це корисне доповнення до складу правопорушення, визначеного статтею 209 КК України. Вважаємо, що це слід сприймати, як вираз явної підтримки законодавчим органом позиції FATF, за якою засудження за предикатне правопорушення не повинно розглядатися як необхідна умова кримінального переслідування в справах про відмивання коштів, про що вже згадувалось раніше.
- 3.1.2 Також вважаємо, що це дає ще більше можливостей, прямо дозволяючи кримінальне переслідування в справах про відмивання коштів на підставі непрямих доказів. Це суттєва зміна, яку мають усвідомлювати слідчі і прокурори у таких справах.
- 3.1.3 Візьмімо, наприклад, людину, яку зупинили в аеропорту і виявили, що в його валізі є 100 тис. доларів США в купюрах по 100 доларів. Щодо походження грошей нічого більше невідомо. Без логічного припущення неможливо довести, що гроші були «одержані злочинним шляхом» в значенні статті 209 КК України. Висновок, який має зробити сторона обвинувачення, полягає в тому, що не було б необхідності перевозити таку суму готівки подібним чином через національний кордон, якби вона не становила доходи від злочинної діяльності, оскільки існує багато законних методів переказу великих сум грошей.
- 3.1.4 Це іноді називають використанням непрямих доказів. Непрямі докази — це докази, які потребують, щоб суд, який вирішує питання факту, зробив логічний висновок про них, перш ніж такі докази стануть достатніми щодо факту, про який йдеться в провадженні. Такі справи є поширеними у Великій Британії, і цей підхід визнано в інших юрисдикціях.²

² Див. справу «Королева проти Анвойра» [2008] Апеляційний суд Англії та Уельсу, 1354 [R.v.Anwoir [2008] EWCA 1354]; Al-Rashidi, K.S. 'Indirect Method of Proof' and the Kuwaiti Anti-Money Laundering Law: A Lesson from the UK. [Аль-Рашиді, К.С. «Непрямі докази» та закон Кувейту про протидію відмиванню коштів: урок з британського досвіду] *Crim Law Forum* 32, 405–433 (2021). <https://doi.org/10.1007/s10609-021-09415-3>

Прямі докази

Томаш бачить, як Сергій вистрелив у Робіна.

Томаш дає прямі усні покази суду, який вирішує питання факту, про те, що він бачив.

Непрямі докази

Томаш бачить Сергія з рушницею, яка ще димиться, а в Робіна вогнепальне поранення.

Томаш дає покази про побачене ним, але суд, який вирішує питання факту, повинен використати логічний висновок для тлумачення доказів.

3.2 Вплив на презумпцію невинуватості / перенесення тягаря доказування

- 3.2.1 Однак в юрисдикціях, які нещодавно прийняли цей підхід, судове переслідування з використанням логічних висновків стикається з труднощами. Частина проблеми з кримінальним переслідуванням без попереднього засудження за предикатне правопорушення або кримінальним переслідуванням, заснованим на висновках, полягає в тому, що старші за віком та статусом судді розглядають це як наступ на презумпцію невинуватості або потенційне перенесення тягаря доказування. Окремі юрисдикції можуть бути особливо чутливими до таких побоювань, особливо якщо в минулому їх критикували за недостатнє дотримання прав людини та положень про справедливий суд.
- 3.2.2 Необхідно досягти балансу всередині країни, який, з одного боку, дозволив би проводити розслідування та здійснювати кримінальне переслідування у спосіб, який відповідає підходу FATF; а з іншого боку, забезпечив би дотримання основних прав людини.

3.3 Підхід на основі необґрунтованих доходів

- 3.3.1 У деяких країнах із засиллям корупції влада вдалася до перенесення тягаря доказування, поклавши на обвинуваченого тягар надання детальної інформації про те, що виглядає як матеріальні цінності непоясненого походження. Однак це питання можна вирішити обережніше без такого перенесення. Логічне припущення або припущення від протидежного, яке можна зробити щодо обвинуваченого через відсутність пояснень щодо наявності викривальних предметів, не обов'язково означає повний відхід від презумпції невинуватості. Логічні припущення є висновками, керованими здоровим глуздом, і судова влада повинна контролювати належне використання таких висновків у межах справедливого судового розгляду. Суддівські стандарти можуть включати як запобіжник застереження про те, щоб не виходити за межі висновків на основі здорового глузду при формулюванні умовиводів та не заходити в сферу припущень чи здогадок. Це також може включати розгляд інших можливих пояснень доказів, які спонукають до висновків, що прагне зробити сторона обвинувачення, і підтримку позиції сторони обвинувачення лише тоді, коли всі інші пояснення можуть бути безпечно відхилені відповідно до стандарту доказування в кримінальних справах.
- 3.3.2 Певно, слід зазначити, що Віденська конвенція містить у статті 3 посилання на фактичні обставини саме в цьому ключі. Вважаємо, що включення фрази «фактичні обставини свідчать» до статті 209 КК України є прямою вказівкою на те, що такі справи можна і треба порушувати.

Стаття 3, п. 3

«3. Усвідомлення, намір або мета як складові елементи правопорушення, зазначеного в пункті (1) цієї статті, можуть бути встановлені з об'єктивних фактичних обставин справи».

- 3.3.3 Однак конвенція містить застереження, оскільки вона не згадує в цій статті про перенесення тягаря доказування. Це умовчування є тим більш вагомим, якщо врахувати, що конвенція вказує на те, що перенесення тягаря доказування можливе в провадженнях про конфіскацію, на відміну від проваджень, що закінчуються засудженням.

Стаття 5, п. 7:

«7. Кожна Сторона може розглянути можливість забезпечення перенесення тягаря доведення законного походження передбачуваних доходів або іншої власності, що підлягають **конфіскації**, в тій мірі, в якій такий захід відповідає принципам її національного законодавства і характеру судового та іншого розгляду».

- 3.3.4 В юрисдикції Англії та Уельсу нещодавно було допущено перенесення тягаря доказування, але лише в цивільних провадженнях за так званими наказами про непояснені джерела доходів; це передбачено поправкою до статей 362 A-D Закону про доходи, одержані злочинним шляхом (2002). Ширший розгляд цього питання не входить до завдань цієї роботи, але зазначимо, що виконання таких наказів зіткнулося з певними труднощами.

3.4 *Mens Rea* або *Actus Reus*?

- 3.4.1 Важливо зазначити, що в пункті 3 статті 3 Віденської конвенції йдеться про «усвідомлення, намір або мету як складові елементи правопорушення». Зрештою, це стосується *mens rea* (умислу) правопорушення. Стаття 209 КК України вимагає застосування формулювання «фактичні обставини свідчать» не лише щодо злочинного умислу, а й при аналізі судом, який вирішує питання факту, інших елементів правопорушення. Знову ж таки, ми вважаємо цей підхід цілком правильним і таким, що відповідає сучасній правовій практиці щодо відмивання коштів у багатьох юрисдикціях. По суті, формулювання «фактичні обставини свідчать» охоплює обидві складові правопорушення, як *злочинного умислу, так і злочинної дії*. Воно стосується як первинного елемента *mens rea*, тобто усвідомлення статусу майна як доходу від злочинної діяльності, так і допоміжних цілей, передбачених статтею, як-от ціль подальших операцій (маскування або приховування доходів, одержаних злочинним шляхом).

Приклад: справа «Королева проти Соланкі» [2020], Апеляційний суд Англії та Уельсу, Кримінальні справи, Вип. 47 [R. v. Solanki [2020] EWCA Crim 47]

Поліцейські зупинили підсудного в липні 2014 року. Він сказав їм, що у нього в машині є 35 000 фунтів стерлінгів готівкою. Він сказав, що це виручка його ресторану за ніч. Із цієї готівкової суми 33 000 фунтів лежали в запечатаному пластиковому пакеті із замком. Підсудний мав при собі 2 мобільних телефони та ще 2 000 фунтів готівкою. Під час обшуку в нього вдома знайшли ще 32 000 фунтів готівкою та 27 пакистанських паспортів на різні імена. У гаражі була знайдена ще одна сумка з позначкою «Транзитні гроші £30», у якій було ще 30 000 фунтів стерлінгів і кілька фальшивих індійських паспортів. Мобільні телефони містили текстові повідомлення про «токени» та посилання на систему неофіційних грошових переказів типу «хавала». Прибула друга особа, яка розповіла, що допомагала підсудному в його ресторані, підприємстві з переказу грошей та доставки посилок. Підсудний був зареєстрований як одноосібний директор та

єдиний акціонер підприємства з переказу грошей. Воно було зареєстроване в наглядовому органі як мале підприємство з оборотом, що не перевищує £50 000 на рік. Понад 16 000 000 фунтів було проведено через іншу виявлену компанію з переказу грошей, і коли було знайдено відповідних клієнтів, вони підтвердили, що не здійснювали згадані операції. Зрештою підсудного визнали винним у відмиванні коштів і засудили до 8 років позбавлення волі.

3.4.2 Цей приклад показує, як версії можуть будуватися на логічних висновках. Не було прямих доказів щодо злочинної поведінки, що привела до появи готівки, яку необхідно було відмивати, але фактичні обставини, за яких зберігалася готівка, в контексті інших фактів справи створили переконливу версію обвинувачення. Це не означало перенесення тягаря доказування. Ця справа є хрестоматійним прикладом того, як можна на умовиводах створити таку версію, яка може задовольнити вимоги щодо тягаря доказування відповідно до стандартів кримінального процесу, якими цей тягар покладається на обвинувачення. Це не порушує принципи права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Європейської конвенції з прав людини.

3.5 Версія, побудована на логічних висновках – формування – знання типології та індикатори ризику (червоні прапорці)

3.5.1 Дещо поза межами цього коментаря перебуває тема нових навичок, необхідних для побудови версій на підставі логічних висновків із застосуванням цієї моделі. Існує низка методів, які потребують посиленого обміну інформацією між прокурорами, підрозділами фінансової розвідки та правоохоронними органами для ефективного побудови справи від розслідування до засудження. Країни, в яких ієрархічні структури розвивалися органічно, без всеосяжної реформи для протидії відмиванню коштів у рамках національної стратегії, зіткнулися з труднощами у впровадженні цієї моделі. Простим прикладом цього явища на практиці є можливість прокурора використовувати списки індикаторів ризику («червоних прапорців»), надані підрозділами фінансової розвідки в регуляторній сфері, як джерело для визначення додаткових непрямих доказів, які мають бути зібрані правоохоронними органами. Просте виявлення та вилучення великої суми готівки в аеропорту може розгорнутися в набагато ширше розслідування і, в кінцевому підсумку, справу для передачі до суду, якщо правоохоронні органи отримають вказівки дослідити такі питання, як:

- країна походження підозрюваного,
- частота його подорожей,
- походження його витрат на подорожі,
- його документи для виїзду за кордон,
- кінцевий пункт його подорожі (часто відділення банку),
- чи супроводжує його хтось іще,
- номери рахунків та пов'язані з ними особисті дані в пункті призначення,
- частота поповнення рахунків.

3.6 Несприятливі висновки та право не свідчити проти самого себе

3.6.1 Представлення справ із використанням цієї моделі непрямих доказів може викликати додаткові запитання щодо двох інших пов'язаних тем або впливати на них. По-перше, це поняття несприятливого висновку. Системи кримінального правосуддя, як правило, неохоче використовують несприятливі для підсудного логічні припущення. Однак цей тип ведення справ певною мірою спирається на несприятливі для інтересів підсудного висновки. Словосполучення «несприятливий висновок» є трохи оманливим, оскільки воно насправді описує ситуацію, коли суд прагне зробити додатковий логічний висновок внаслідок неспроможності підсудного надати пояснення. Формування обвинувачення проти підсудного шляхом висновків, які випливають з наявності фактичних обставин, саме в собі не вимагає несприятливих висновків через відсутність пояснень. У певних юрисдикціях відсутність пояснень може **додатково** підтвердити версію обвинувачення, засновану на об'єктивних непрямих доказах. Використання несприятливих логічних висновків у цьому контексті є предметом запеклих дискусій, оскільки воно відчутно впливає на тягар доказування та презумпцію невинуватості. Це пояснюється тим, що використання відсутності пояснень як **додаткового** підтвердження версії обвинувачення сприймається як підхід, що змушує підсудного давати свідчення. Відтак використання несприятливих висновків здається прийнятним лише за наявності суворих гарантій прав. У законодавстві Англії та Уельсу використання несприятливих висновків було запроваджено Законом про кримінальне правосуддя та громадський порядок (1994). Це зашкодило репутації цієї юрисдикції, оскільки включило її до невеликої групи юрисдикцій, у яких порушується право підсудного на мовчання у відповідь на кримінальне обвинувачення. Однак ця норма витримала перевірку Європейського суду завдяки передбаченим національним законодавством гарантіям, яких необхідно дотриматися, перш ніж може виникнути така ситуація. Загалом гарантії, які є необхідною умовою для використання несприятливих висновків, включають:

- Вимогу надання безкоштовної та незалежної правової допомоги
- Факт, що версія обвинувачення має бути достатньо обґрунтованою, щоб вимагати пояснень
- Те, що несприятливі висновки самі собою не є підставою для засудження.

3.6.2 Найявне чітке застереження, що суд *може* до певної міри схилитися до версії обвинувачення, якщо підсудний **при захисті спиратиметься на факт**, який він не згадав під час попереднього допиту, хоча мав можливість про нього згадати. Другий пов'язаний аспект – це право не свідчити проти самого себе. Знову-таки, вважаємо що побудова справи за моделлю логічних висновків не обов'язково порушує цей принцип. Мають існувати достатні дані про вчинення злочину, які можуть вимагати чи не вимагати пояснення від підсудного, як зазначено вище [Див. 4 кроки, що необхідні, перш ніж вдатися до логічного висновку, в справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» [Murray v. UK] Заява № 18731/91 (Велика палата ЄСПЛ) [1996]]. Це не змушує підсудного відповідати на запитання, якщо це означатиме свідчення проти самого себе. Коли вносяться норми, які змушують обвинуваченого відповідати на запитання, навіть якщо такі відповіді можуть становити свідчення проти самого себе, дія таких норм часто обмежується провадженнями про конфіскацію, а не власне кримінальними справами. Повинні існувати гарантії, які запобігали б тому, щоб ці відповіді були автоматично прийнятними як докази проти підсудного у кримінальних провадженнях, які закінчуються засудженням.

3.7 Позиція Європейського Суду з прав людини

3.7.1 У справі «Зсюсхен проти Бельгії» [Zschüschen v. Belgium] (заява № 23572/07) Європейський суд з прав людини встановив, що перенесення тягаря доказування після того як обвинувачення представило достатні дані про вчинення злочину, відповідає нормативним уявленням про право. Суд встановив, що така практика відповідає принципам презумпції невинуватості та справедливого судового розгляду, якщо підсудний має можливість захищатися від обвинувачень у відмиванні коштів.

У своєму рішенні в справі «Зсюсхен проти Бельгії» [Zschüschen v. Belgium] (заява № 23572/07) Європейський суд з прав людини одногolosно оголосив заяву неприйнятною. Це рішення набрало законної сили.

Справа стосувалася кримінального провадження, яке призвело до засудження п. Зсюсхена за відмивання коштів. Він відкрив рахунок в одному бельгійському банку і протягом двох місяців вніс на нього загалом 75 000 євро. Він не відповідав на запитання представників влади про походження грошей протягом усього провадження.

П. Зсюсхен скаржився на порушення своєї презумпції невинуватості, права зберігати мовчання та права на захист в цілому.

Суд встановив, що ця скарга була явно необґрунтованою, вирішивши, що застосований судами, які розглядали справу, підхід, за яким не було потреби у визначенні предикатного правопорушення для засудження особи за відмивання коштів, не мав наслідком перекалення тягаря доведення від обвинувачення на захист. Зокрема, Суд зауважив, що національні суди переконливим чином встановили сукупність непрямих доказів, які були достатніми для визнання провини п. Зсюсхена, і що його відмова надати необхідні пояснення про походження грошей була лише підтвердженням цих доказів.

П. Зсюсхен поскаржився також на порушення права на оперативне інформування про висунуте проти нього обвинувачення, оскільки виклик до кримінального суду не містив опису предикатного правопорушення, яке лежало в основі відмивання коштів.

Суд визнав цю скаргу явно необґрунтованою, вирішивши, що повістка про виклик містила всебічний та докладний опис усіх підозрілих операцій та юридичну характеристику цих фактів, що дало змогу пану Зсюсхену зрозуміти, що йому висунуто обвинувачення у відмиванні коштів, та реалізувати своє право на захист.

3.8 *Mens rea*: намір і знання «Знала або повинна була знати» (а не недбалість чи підозра)

3.8.1 Стаття 209 КК України не лише говорить про знання особи про злочинне походження майна, але й додає до цього новий аспект «**повинна була знати**». Потенційно це становить відхід від Віденської конвенції та розширення її формулювань. Це вказівка для судів на необхідність використовувати певну форму «конструктивного» або об'єктивного стандарту при розгляді намірів правопорушника щодо активів, з якими вони мають справу. Якби ці слова були пропущені, були б підстави стверджувати, що знання є суб'єктивним критерієм, оскільки суд, який вирішує питання факту, мав би з'ясувати, що саме насправді думав підсудний, і на підставі цього потім винести рішення, а не використовувати свої власні стандарти щодо того, що підсудний повинен був знати/усвідомлювати про статус майна. Хоча з юридичного погляду це важливий аспект, на практиці ця відмінність, напевно, зменшується під час судового розгляду, коли підсудний намагається заперечити, що він знав про походження відповідного активу. Однак це до певної міри створює стандарт, за яким і меншого рівня усвідомлення достатньо для того, щоб задовольнити вимоги до наявності знання як елементу складу правопорушення. Це потенційне зниження вимог від суб'єктивного до об'єктивного знання означає, що можна дати раду практичним ситуаціям, як-от такі, коли підсудний «навмисно закриває очі» на обставини справи. Стаття 9, п. 3 Варшавської конвенції³ надає державам-учасницям можливість вибору з цього питання:

«...Кожна Сторона може вживати таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинними відповідно до її внутрішнього законодавства всіх або деяких з діянь, зазначених у пункті 1 цієї статті, **в одному з наведених нижче випадків чи в обох**, коли правопорушник:

- а) підозрював, що майно є доходом;
- б) повинен був припустити, що майно є доходом...

³ Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму * Варшава, 16 травня 2005 року

- 3.8.2 На практиці до того, як буде сформована чітка позиція, вибір може залежати від того, як національні суди тлумачитимуть цю фразу. Вони можуть обрати концепцію меншого усвідомлення, подібно до таких понять англійського права, як «необережність» (правопорушник суб'єктивно усвідомлює, що його поведінка є злочинно ризикованою в плані об'єктивно очевидних наслідків, але продовжує свої дії, незважаючи на це) або навіть «недбалість» (не дотримується заходів обережності, які розумна людина вжила б, щоб запобігти виникненню певної ситуації). Відсутність цих слів у статті говорить проти такого тлумачення, але формулювання «повинна була знати» може бути проблематичним, доки вищі суди не оголосять свою позицію або законодавчий орган не надасть додаткові вказівки.
- 3.8.3 В юрисдикції Англії та Уельсу цей процес пішов в іншому напрямку, оскільки основне законодавство дозволяло вважати акт відмивання коштів скоєним не лише тоді, коли підсудний знав або вважав, що майно є доходом, одержаним від злочинної поведінки, а й тоді, коли підсудний «підозрював», що воно є таким доходом. [Див. п. 340(3)(b) Закону про доходи, одержані злочинним шляхом (2002)]. Підозра є нижчою формою усвідомлення, ніж знання чи думка. Слід відзначити, що Англія та Уельс не зазнали критики через таке формулювання *mens rea*. Цілком можливо, це пов'язано з тим, що міжнародній спільноті було б політично складно критикувати захід, який спрямований на посилення кримінально-правової боротьби з відмиванням коштів. Зазначимо, однак, що Англія та Уельс не пішли на те, щоб законодавчо закріпити конструктивну об'єктивну форму *mens rea* «повинна була знати».
- 3.8.4 Тому кваліфікація у статті 209 КК України може бути меншою проблемою, ніж може здаватися з погляду суворого виконання правових принципів, коли національні суди або законодавчий орган висловляться на цю тему.

4 ВИСНОВКИ

4.1 Резюме висновків і рекомендацій

- 4.1.1 Україна розробила та активним чином законодавчо закріпила в статті 209 КК України норми для посилення дотримання своїх зобов'язань за міжнародними договорами та керівних документів міжнародної спільноти щодо протидії відмиванню коштів.
- 4.1.2 Було виконано належне дослідження конкретних ризиків, на які наражається Україна з точки зору нових ризиків та предикатних правопорушень, що спричиняють відмивання коштів в Україні, причому дослідження було виконано через процес оцінювання та проведення Національної оцінки ризиків.
- 4.1.3 Запозичивши формулювання з Віденської конвенції, стаття 209 КК України забезпечила посилення дотримання міжнародних норм та сприятливу реакцію з боку MONEYVAL.
- 4.1.4 Як зазначено вище, може знадобитися подальша робота щодо впровадження та практичного застосування цієї статті. Можуть виникнути труднощі з вибором форми правопорушення, щоб скласти належне обвинувачення або обвинувальний акт, в якому була б правильно вказана та форма відмивання коштів, що є предметом провадження.
- 4.1.5 Також може виникнути потреба в судовому тлумаченні визначення «майно, одержане злочинним шляхом». Утім, багато юрисдикцій вже пройшли подібний процес і врахували це належним чином.
- 4.1.6 Ухвалення статті 209 КК України із формулюванням «фактичні обставини свідчать» є прямим закликком до правоохоронних органів наводити непрямі докази і порушувати справи, що використовують логічні висновки на підставі непрямих доказів. Можливо, буде потрібна спеціальна підготовка, щоб допомогти прокурорам набути відповідних навичок у цій сфері, а також може знадобитися спільне навчання, щоб подолати можливе небажання суддів використовувати цей підхід. Однак ці перешкоди варто подолати, щоб гарантувати, що Україна успішно впровадить та в повній мірі застосовуватиме статтю 209 КК України. MONEYVAL та міжнародна спільнота стежитимуть за цим процесом. Недостатньо лише ухвалити норми, що відповідають вимогам. Безперервне їх впровадження та застосування є ключем до постійного поліпшення ситуації в цій сфері в Україні.

БІБЛІОГРАФІЯ

Звіти

FATF (2018), *FATF President's paper: Anti-money laundering and counter terrorist financing for judges and prosecutors*, FATF, Paris, France, [[Доповідь президента FATF: Протидія відмиванню грошей і фінансуванню тероризму для суддів і прокурорів, FATF, Париж, Франція](http://www.fatf-gafi.org/publications/methodandtrends/documents/AML-CFT-judges-prosecutors.html)] www.fatf-gafi.org/publications/methodandtrends/documents/AML-CFT-judges-prosecutors.html

Рішення у справах

«Зсюсхен проти Бельгії» [Zschüschen v. Belgium] (заява № 23572/07)

«Королева проти Соланкі» [2020], Апеляційний суд Англії та Уельсу, Кримінальні справи, Вип. 47 [R. v. Solanki [2020] EWCA Crim 47]

GH [2015] 1 WLR 2126 (Верховний суд Сполученого Королівства) [GH [2015] 1 WLR 2126 (Supreme Court Case)]

«Мюррей проти Сполученого Королівства» [Murray v. UK] Заява № 18731/91 (Велика палата ЄСПЛ) [1996]

Законодавчі норми

Україна:

Кримінальний кодекс України

Кримінальний процесуальний кодекс України

Англія та Уельс:

Закон про доходи, одержані злочинним шляхом (2002)

Закон про кримінальне правосуддя та громадський порядок (1994)

ЗВО та наступні звіти, складені MONEYVAL:

<https://rm.coe.int/fifth-round-mutual-evaluation-report-on-ukraine/1680782396>

<https://rm.coe.int/MONEYVAL-2019-7-sr-5th-round-fur-ukraine/168097a5d7>

<https://rm.coe.int/MONEYVAL-2020-9-sr-2nd-enhanced-fur-ua/1680a01d6a>

Підручники

Mitchell, Taylor and Talbot "Confiscation and the Proceeds of Crime" Vol 1 Paras 08.006- 9; Thomson Reuters 2021 Release 40 [Мітчелл, Тейлор і Телбот «Конфіскація та доходи, одержані злочинним шляхом» Том 1, параграфи 08.006-9; опубліковано фірмою Томсон-Рейтерс, 2021, випуск 40].

